

Máté Zsuzsanna (SZTE):

**Az eszmék alakulástörténetének filozofikuma
Madách Az ember tragédiája és Mózes című
műveiben**

Madách Imre 1823-1864 - Alsósztrégo

Horváth János: „Ritkán fordul elő ízlésváltozás, mely csak formai lenne, sőt többnyire világnézeti, gondolkodásbeli változásokkal karöltve lép fel. Az ízlés leple alatt világnézetek harca folyik: politikai, társadalmi, erkölcsi ellentéteké, s idő kell hozzá, hogy az irodalmi jelenségek tisztán esztétikai szempontból ítéltessenek meg, s bonyolult kapcsolataikból kibontakozva formai szerzeményként váljanak köztulajdonná, más világnézetűek számára is élvezhetővé.” A konferencia mottója akár *Az ember tragédiája* és a *Mózes* recepciótörténetének sommázata is lehetne:

Az ember tragédiája (1859-1860) a magyar irodalom leginkább vitatott műve, miként a *Mózes* c. drámája is. Másképpen-értések fő oka: az értelmezők ellentétes világnézeti beállítottsága („harca”, „az ízlés leple alatt”).

Pl.: Karinthy Frigyes (Nyugat, 1923): „Himnusz tehát ez a költemény, a szó legvalódibb értelmében, himnusz az istenhez, nyílt kérdés, ég felé fordított szemekkel – íme, uram, ez történt, s te mondd meg annak, akinek kedvéért történt, *mit jelent s miért volt.*”

↔ Prohászka Ottokár (Katholikus Szemle, 1923) szerint a Tragédia: „Kynodia, Ebek éneke”, s a bensőséges lélekre „kínos benyomást tesz”, hiszen az csak „káromkodást, istenkáromlást” olvashat ki belőle.

Pl.: Babits Mihály (Nyugat, 1923): „ az egyetlen igazában filozófiai költemény a világirodalomban”, „filozófia, mert kritika, felül a századok hangulatain; világkritika.”

↔ Lukács György (1955): „felszínes filozofálgatás”, „világnézeti ellentmondásosság”.

140 év kellett hozzá, hogy a *Tragédia* „formai szerzeményként” váljon „más világnézetűek számára is élvezhetővé” - S. Varga Pál: *Két világ közt választhatni. Világkép és többszólamúság Az ember tragédiájában* (1997) című könyvének köszönhetően

Madách *Mózes* (1861) c. drámája: a *Tragédia* utáni legsikerültebb darabja, értelmezés- és hatástörténete töredéke a drámai költeménynek, karakterében mégis hasonló.

Elutasítás:

Madách a Magyar Tudományos Akadémia Karátsonyi-pályázatán kedvezőtlen véleményt kapott, miszerint „dramatizált eposz maradt”, és elfelejtődött.

↔ Palágyi Menyhért, az első Madách-monográfus (1900) a „nemzeti eszme” kifejezését hangsúlyozza: „úgy, hogy a zsidókról beszélvén, a magyarok értsenek belőle. [...] Az egész mű egy hatalmas drámai szózat a magyarokhoz, hogy ne az alkuvásban keressék boldogságukat, hanem tartsanak ki törhetetlenül a függetlenség tiszta elve mellett.”

Keresztury Dezső: 1966-ban a mai nyelvhasználatnak megfelelően alakította át a drámát.

A nemzeti függetlenség áthallása révén (az isteni törvényekbe és a frigyláda jelképébe bújtatva) a dráma a Kádár-korszakban a budapesti Nemzeti Színház siker-darabja lett, több százas sorozatban játszották, melyben Sinkovits Imre szinte „meghaladhatatlan színészi csúcsteljesítményét ünnepelhette.” (Győrffy Miklós, 2002)

Amíg a kortárs magyar „drámatermés 90%-a feledésbe merült”, addig a Mózes száz év múlva, „újra és újra színpadra kíváncszott”. (Horváth Károly, 1984)

Sinkovits Imre – Mózes szobra a budapesti Nemzeti Színház szoborparkjában

**Máté Zsuzsanna: *Filozofikum és esztétikum kölcsönviszonyáról –
kiemelten a madáchi életműben.* Szeged, Madách Irodalmi Társaság,
2018. 654 oldal**

OSZK.MEK.: <http://mek.oszk.hu/17900/17945/>

Melyek a Tragédia „másképpen értéseinek” hermeneutikai és esztétikai sajátosságai?

A *Tragédia* ellentmondásos másképpen értéseinek forrása: az értelmezéssel, a megértéssel együtt történő erőteljesen alkalmazó, applikatív jellege.

A gadameri és a jaußi értelemben vett másképpen értés működésére igen nagy lehetőséget ad a *Tragédia*:

- filozofikumának és eszmeiségének hermeneutikai aspektusai, világmagyarázó, értelemadó, lét- és önértelmező - immanens, a művön belül történő és egyben értelmezésre, sőt, kommentálásra felszólító - jellege applikatív módon kínálja fel:
a saját létértelmezés, korunk értelmezésének, az értelemkeresésnek, a létértelemnek a problematikáját.

A *Tragédia* esztétikumának sajátosságai (terminológiámban):

- hatványozott hermeneutikai természete, azaz a mű önmagában meglévő lét- és önértelmezései;
- hermeneutikai feltölthetőség, mint másképpen-értésének a lehetősége, a filozofikum hatványozottan ellentétes megformáltságából fakadón;
- a mű szabályozott nyitottsága.

Hogyan formálódik a filozofikum?

- A Tragédia filozofikus témája egy, a mindent átfogni szándékozó világmagyarázat és „világkritika”, lét- és önértelmezés, értelemadás és értelemkeresés;
- anyaga az egymást kritizáló, egymással szembeálló filozófiai gondolati horizontok és filozofikus problémakörök nyomán formálódik;
- a filozofikum megformáltsága:
 - három gondolati horizont hatványozott ellentéte: az ádami metafizikus, a luciferi antimetafizikus és a mindkettővel illetve kizárólagosságukkal szembeállítható „életgyakorlati” bölcselet horizontjának hatványozott ellentéte: [metafizikus ↔ antimetafizikus] ↔ „életgyakorlati” bölcselet;
 - a gondolati horizontok alá vonható filozofikus problémakörök hasonló formálódási folyamata: többnyire e hármasságnak alávetve az egyes filozofikus probléma- és kérdéskörökre háromféle, ellentétes válaszlehetőséget kapunk az egyes gondolati ([metafizikus ↔ antimetafizikus] ↔ „életgyakorlati”) horizontok függvényében, fraktálszerűen ismétlődve; a filozofikum megformáltságának formaalkotó elve ily módon az ellentét és a hasonlóság;
- a filozofikum hatványozottan ellentétes megformáltságából fakadóan: a *Tragédia* esztétikai hatásának legfőbb forrása és eszköze a folytonossá tett feszültségteremtés, mely csak részben oldódik fel az utolsó színben.

Hogyan formálódik a filozofikum az eszmék alakulástörténete felől?

A 19. sz. második felétől lassan kialakuló, majd az I. világháború után már egyértelművé lett az univerzalitásra törekvő filozófiai diskurzus válsága: a lényegiség, az értelmesség, a haladás-eszme, az abszolút bizonyosság és az emberi megismerés objektivitásának a megkérdőjelezése, mely folyamat kulcsszava a relativizmus.

A *Tragédia* filozofikus témája, anyaga és a filozofikum formálódása ezt a relativizáló jellegű válságfolyamatot jelzi a 19. század közepén, a 3 gondolati horizont szembeállítása révén:

- a metafizikus gondolati horizont (Ádám): a lényegiség keresése, az eszme-hit, a szellem elsődlegessége, a minden-tudás akarása, a létezés értelmessége, a teleologikus történelem-felfogás, a reális és ideális két-világában, a Van-nal szemben (Sein) a Legyen (Sollen) világának akarása és a szabad akarat, a szabad választás eszméje;
- az antimetafizikus gondolati horizontot (Lucifer): a mechanikus materializmus, determinizmus, az eszme-hit tagadása, a tudás viszonylagossága, ciklikus körforgás-felfogás, a létezés értelmetlensége, értelemhiánya, a reális, a Van világának uralma és az értékrelativizmus;
- mindkettővel, azok feloldhatatlan („vagy-vagy” relációban) kizárólagossá tett ellentétével áll szemben az „életgyakorlati” bölcsélet (egy „és, de”, kiegyenlítő, de hierarchikus relációban), melyet a küzdés felé lendülő Ádám, Kepler-Ádám, Éva pozitív alakváltozatai és az Ur szólama képvisel a záró jelenetben. Elemei: „és mégis” küzdés-eszme, divinatorikus törekvések hiábavalóságának és a határoltság felismerése, az erkölcsi-lelki fejlődés lehetősége a szabad választás eszméje révén, a Van és a Legyen átjárhatósága, a transzcendens szféra felé való irányultság.

E hatványozott szembeállítás során egyik gondolati horizont sem válik abszolutizálttá; a filozofikus kérdéskörökre adott válaszlehetőségek relativisztikusak maradnak, teret engedve a másképpen-értéseknek.

Habermas terminológiájában szólva: a „jövő felé nyitott”-ként értelmezhető a *Tragédia* filozofikuma, ahogy a Lyotardi felismerést is előre vetíti, azt, hogy nincs univerzális filozófiai metanarratíva.

Az ember tragédiája utolsó kéziratlapja, a 150-dik.

150

A dörmög halálán is lesz,
~~Mert~~ ne azt derítsd ezelől
Ön becs és erőt, ki nagyvot tesz,
Szegényeiben kemény mártírt,
Ez a szegény ön tudatja
A hitványas földre szegke,
A diót felragadja. —
Amide úrad felkeltébe
Ne va értson el^{sz} képre,
Hogy apist derítsd az isten
Dicsőségére ~~te~~ végre,
Ez o' igen rád szorult
Mint végre esékörébe:
Sőt te nyertél tőle dicsőt, ha
Engedi hogy kégy helyetted. —

Eva.

Ah eitem a' dal, hál' istenemnek!

Aldár

Gyanítom en' is, ez fazon követni.

Ez az a' vég. — ezt azt tudniem feledni.

Az Úr.

Mondottam ember: kiérj' is bírva bírált!

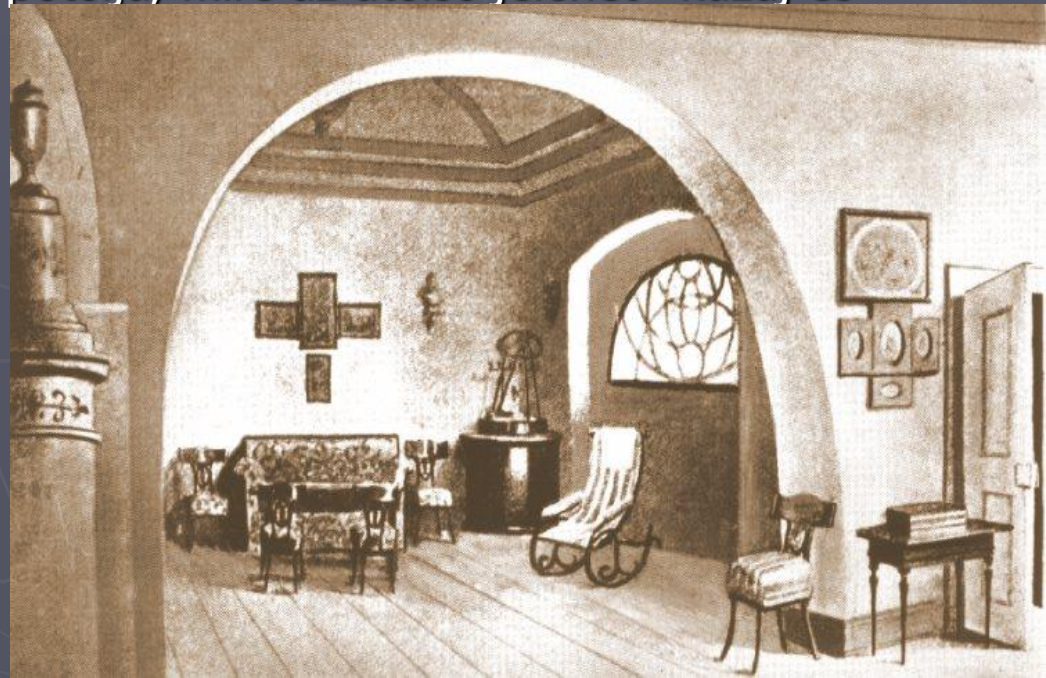
~~Vége~~

Ex teone - honem!

Részlet Madách Imre 1862 szept-ben Erdélyi János kritikájára írt válaszleveléből az eszmék (a „szabadság, keresztyénség, tudomány, szabad verseny”, „szocialisztikus eszmék”, egyenlőség, szabad akarat, küzdés-eszme, stb.) alakulástörténetéről:

„Egész művem alapeszméje az akar lenni, hogy a mint az ember istentől elszakad s önerejére támaszkodva cselekedni kezd: az emberiség legnagyobb és legszentebb eszméin végig egymásután cselekszi ezt. Igaz, hogy mindenütt megbukik s megbuktatója mindenütt egy gyöngé, mi az emberi természet legbensőbb lényében rejlik, melyet levetni nem bir (ez volna csekély nézetem szerint a tragikum), de, bár kétségbeesve azt tartja, hogy eddig tett minden kísérlet erőfogyasztás volt, azért mégis fejlődése mindig előbbre s előbbre ment, az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem is vette észre, s azon emberi gyöngét, melyet saját maga legyőzni nem bir, az isteni gondviselő vezérlő keze pótolja, mire az utolsó jelenet »küzdj és bízzál«-ja vonatkozik.”

**Madách dolgozószobája:
az „Oroszlánbarlang”**

A [metafizikus ↔ antimetafizikus] ↔ „életgyakorlati” bölcselet horizontjai, azok hatványozott ellentételezettsége alá rendelhető néhány, az eszmék alakulástörténetére vonatkozó filozofikus problémakörök válaszlehetőségei

1/A *Tragédiában* a Van (Lucifer által hangsúlyozott realitás, a valóság) világa és a Legyen, Adám metafizikus, eszményi és eszme-hitű világa, e két-világ kizáró ellentmondásossága, „vagy – vagy” relációja a történelmi színeken átível,
a két-világ egysége („és”) az utolsó színben jön létre „életgyakorlati” bölcseletként, a két-világ átjárhatósága, a nő, a költészet és a dal közvetítése révén,
„de” a magasabb (transzcendens) világ értékhierarchiájával, egy „és, de” relációban, azonban mégis csak lehetőségként, a „jövő felé nyitottként”:

*„(...) egy szózat zeng feléd
Szünetlenül, mely visszaint s emel,
Csak azt kövesd. S ha tettdús életed
Zajában elnémúl ez égi szó,
E gyöngye nő tisztább lelkűlete,
Az érdekek mocskától távolabb,
Meghallja azt, és szíverén keresztül
Költészetté fog és dallá szűrődni.”*

A [metafizikus ↔ antimetafizikus] ↔ „életgyakorlati” bölcselet horizontjai, azok hatványozott ellentételezettsége alá rendelhető néhány, az eszmék alakulástörténetére vonatkozó filozofikus problémakörök válaszlehetőségei

2/ A *Tragédiában* az anyag „vagy” szellem antinomikussága is az ellentétek együttlevőségévé alakul át az életgyakorlati bölcselet horizontján, a szellem dominanciájával: az ember nem az anyagiséga, nem a természeti, biológiai meghatározottságai által kizárólagosan és egyoldalúan meghatározott teremtmény, a luciferi antimetafizikus gondolati horizonton. S nem is csak szellemi lény, az eszméi által létező teremtmény az ádami metafizikus horizonton, hanem anyag és szellem együttlevősége, ám szellemisége dominanciájával (egy „és, de” relációban) az életgyakorlati bölcselet horizontján.

1936 óta az alsósztrégovai kastély parkjában található Rigele Alajos 3,6 méter magas Ádám-szobra, (3,2 m magas fehér oszlopon állva), melynek alapzata a Madách-kriptá.), kifejezve az ember „égbevágó lelkét” és a súlyos drapériával „anyagi” meghatározottságát.

A [metafizikus ↔ antimetafizikus] ↔ „életgyakorlati” bölcselet horizontjai, azok hatványozott ellentételezettsége alá rendelhető néhány, az eszmék alakulástörténetére vonatkozó filozofikus problémakörök válaszlehetőségei

3/A létezés értelmességét tételezi a (történelmi színekben az Istenét elhagyó) Ádám, aki szerint az emberiség történetiségében és az ember egyedi létezésében is az eszmék (egyenlőség, szabadság, testvériség, tudomány, szabad verseny, szabad akarat, küzdés-eszme ,stb.) és azok megvalósításával történik a haladás (teleologikus világfelfogásában), az eszmék megvalósítása pedig folytonos küzdelemmel párosul, ezért a „küzdés-eszme” a legmeghatározóbb, a szabad akarat mellett.

Lucifer mindezt tagadja: a haladást tagadó ciklikus felfogása mellett az eszméket silánynak véli, „őrült tanok”-nak tartja és torz megvalósultságukkal szembesíti Ádámot, küzdelmeit hiábavalónak véli, a szabad akarattal szemben a determinizmussal érvel.

A létezés értelmessége „vagy” értelmetlenségének ellentéte a drámai költemény legvégén egyenlítődik ki egy „életgyakorlati” bölcseleti horizonton, „de” már az Úrhoz visszatérő Ádám számára, miáltal ismét értelmet nyer(het) az emberiség létezése, a „küzdés-eszme” transzcendentált visszakapása és megerősítése révén: „Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!”

Ádám hasonlóan „visszakapja” a szabad akaratot is, egy morális, szabad választás formájában: „Szabadon bűn és erény közt / Választhatni, mily nagy eszme / S tudni mégis, hogy felettünk / Pajzsul áll Isten kegyelme.”

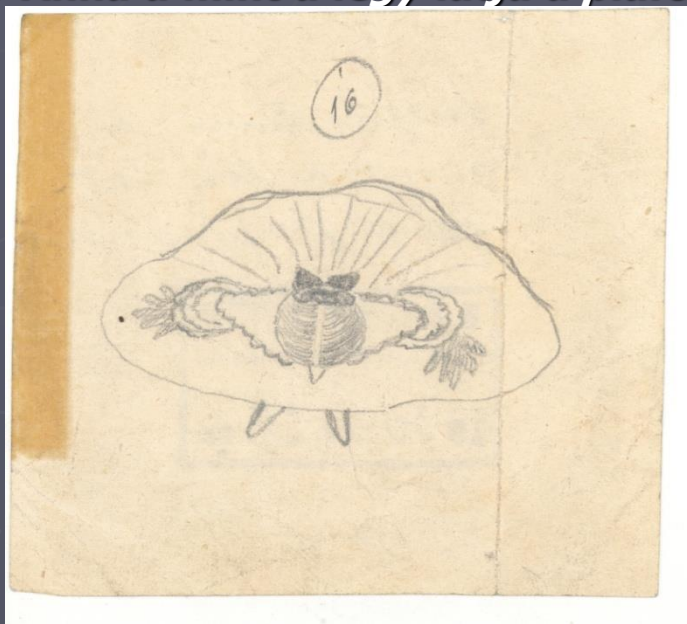
Madách Imre íróasztala

A madáchi különböző „kimondott elvű”, „világnézletű” megközelítésről

Az ellentétes nézőpontok váltogatása, egy jelenség különböző „világnézletű” megközelítése vagy többnyire ellentétes nézőpontból való szemlélése, és ennek nyomán a „kimondott elv” többfélesége („nem egy világnézletében, nem egy kimondott elvében” - részlet 1844-ben írt leveléből), ahogy a Tragédia filozofikumának meghatározója, úgy lírájának, kb. 300 versének is, sőt még a töredékeiben, aforizmaiban, és a rajzaiban is érvényesül.

Madách Imre rajza: „*Huszár Anna a mint a légy látja a plafondról*” (1860 körül)

A Tragédiával közel egy időben keletkezett *A civilisator, komédia Aristophanes modorában* című (1859) szatírája az egyetlen politikai szatíra a németesítő Bach-korszakból: A madáchi nézőpontváltás felől, mint a Tragédia ellentétes parodisztikus és travesztikus párdarabját ismerhetjük fel, a luciferi „Tragédiának nézed? nézd legott Komédiának, s mulattatni fog” nézőpontváltásában, mely Madách gondolkodásmódjának, látásmódjának ellentételezett kétpólusosságából adódik.

Madách *Mózes* (1861) drámájának a főműhöz való viszonylatáról az eszmék alakulástörténete és filozofikuma szempontjából

Mózes című drámájának a Tragédiához való viszonylatában, egy ugyanazon eszme kapcsán más elvet illetve „világnézletet” érvényesít az egyik, s egy másikat a másik mű.

- 1/ A *Mózesben* a Legyen világa nem csupán egy biztató, a jövőre nyitott lehetőség, miként a Tragédiában, hanem egy kitartó és fájdalmas küzdelem árán elért valóság, a Legyen megvalósultsága.
- 2/ Mózes, a „nagy ember”, mint a népe vezére és az istenük közötti közvetítő próféta már nem bukik el, mint Ádám történelmi alakváltozataiban, hanem hosszú küzdelem árán elvezeti népét a Kánaánba, miután érdemessé tette azt a szabadságra. .
- 3/ A „nagy ember”, Mózes már nem divinatorikus pozícióba helyezett („Én Isten nem vagyok, történteke / Nem tör téntekké tenni nem tudok...”), mint Ádám, aki önmaga Enistene. Népének (sokszor meg nem értett) vezére, de egyben istene hű szolgája, egyszerre fölé- és alárendelt.
- 4/ A Mózes dráma a létértelem illetve a küzdés értelmességének kérdésére egyértelműen igenlő válasz nyújt, a Tragédiával szemben. Madách *Mózesben* az eszményi népvezért mutatta föl s egy nemzet kitartó küzdelmét a jobb sors iránt és egyúttal a küzdés folyamatának célbeteljesítő jellegét.

Madách *Mózes* (1861) drámájának a főműhöz való viszonylatáról az eszmék alakulástörténete és filozofikuma szempontjából

5/ A Tragédia ellenpárja a Mózes dráma a „nagy ember” és a tömeg illetve a nép konfliktusát illetően is, valamint a nép arculatát tekintve. Mivel Mózes, aki a mű elején még lenézte a népet („S pórmunka közt törjön meg szellemem, / Mely a tömeg felett ragyogni lett”), a darab végére már erkölcsileg felemelkedve a „nép szívében ver csak élete”, „E népben élni, halni megtanultam”.

6/A Tragédia „nagy ember – tömeg” kizárólagos ellentéte a Mózesben teljesen feloldódik. Nemcsak a „nagy ember” kerül közel népéhez a dráma végén, hanem a nép alakítható arculata is megmutatkozik.

7/ A szabadság eszméje itt nem torzul el a realitás világában, mivel Mózes felismeri, hogy a zsidó nép gyengesége, ingadozásai, kishitűsége révén ugyan „megromlott a hosszú szolgaságban”, ezért azt csak „Lassan, sok szenvedésen át lehet / Szabadságára tenni érdemessé,” Melynek eredményeképpen a szabadság eszméje megvalósul.

8/ Mózes itt nem bukik el tragikus hősként, mint a történelmi színek ádami alakváltozatai (hiába hátráltatja népe részéről az önzőség, a becstelenség, az aranyborjú imádása vagy az egyiptomi szolgaság visszasírása, hiszen a „szolgaság gyáva bélyege / Lelkébe mélyen ette bé magát”), mivel a dráma végén már a nép is „méltóvá válik a felemelkedésre, méltóvá a szabadságra”.

Ily módon a mózesi szabadság-eszme megvalósíthatónak bizonyult, a sok szenvedés, fájdalmas küzdelem értelmet nyert egy jobb kor eljövetele által.

KÖSZÖNJÜK A FIGYELMET!

